

- VANDEPLAS, A. en ARNOU, P., (red.), *Strafrecht en strafvordering, Commentaar met overzicht van rechtspraak en rechtsleer*, Kluwer rechtswetenschappen, Antwerpen, 1984.
- Vereniging socialistische welzijnswerkers V.Z.W., Dossier jeugdbescherming, Thema-nummer *socialistisch welzijnswerk*, 1985.
- VERWILGHEN, M., *Le code de la nationalité belge*, Bruylant, Brussel, 1985.
- X., *Antidiscriminatie in beweging*, Liga voor Mensenrechten, 1985.
- X., *Kindermishandeling in het onderwijs*, Verslag van de studiedag ingericht door de vereniging Kind en Geweld op 13 oktober 1984 in Leuven, Antwerpen, 1984.
- X., *Les droits de la défense en matière pénale*, Actes du colloque des 30-31 mai - 1 juin 1985, Ed. du jeune Barreau de Liège, 1985.

de Hullu, J., Strafrechtelijke en sociaal-wetenschappelijke gronden voor strafbaarstelling van pornografie, Gouda Quint, Arnhem, 1984, 100 p.

Met dit boek wil de auteur uitdrukkelijk positie innemen in een debat dat blijkbaar geruime tijd bij onze Noorderburen gaande is, over de vraag in hoeverre de produktie van en de omgang met pornografie dienen te worden strafbaar gesteld. Hij wil zich daarbij ook in ruime mate informeren over wat de sociale wetenschappen (eigenlijk bedoelt hij de menswetenschappen) hebben te zeggen over de effecten die de kennisname van pornografie zoal meebrengt. Het is uiteraard niet mogelijk om uit de sociale wetenschappen, of uit de wetenschap zonder meer, een 'grond van strafbaarstelling' te putten (en in die zin is de titel van het boek wel ongelukkig gekozen), omdat eventueel wetenschappelijk onderkende effecten van pornografische communicatie eerst op hun waarde of hun onwaarde dienen beoordeeld te worden, wil men, desgevallend met wetenschappelijke kennis gewapend, tot de formulering van een beleidsoptie inzake zulke communicatie komen. Maar het is natuurlijk op zichzelf wel goed dat het beleid van een adequate empirische kennis vertrekt en dat dus de voorbereiding van zulk beleid — in welk perspectief de auteur zijn boek immers plaatst — ook de verkenning inhoudt die de auteur zich hier voorneemt te ontwikkelen. Helaas is het boek in deze goede bedoeling blijven steken. Méér zelfs, het biedt van het menswetenschappelijk werk terzake allesbehalve een prototypische synthese; het is van zulke synthese noch min noch meer een karikatuur.

In een eerste hoofdstuk blikte de auteur in galop terug op de geschiedenis van de strafbaarstelling van pornografie in Nederland. Hij merkt op dat de vroegste bemoeienis van de strafwetgever (anno 1811, dat was dus de Franse strafwetgever) met 'aanstootgevende' communicatie vrij 'liberaal' was, vermits het er de wetgever niet om ging het individu te beschermen tegen vrijwillig eigen zedenbederf, doch 'te waken tegen het kwetsen van eens anders eerbaarheid'. Vanaf de eeuwwisseling werd pornografie echter steeds meer *op zich* als verderfelijk beschouwd en won de mening veld dat pornografie als zodanig diende verboden te worden (dus ook de vrijwillige omgang ermee) en dat meer in het bijzonder de jeugd speciaal beschermd diende te worden tegen het zedenbederf dat met pornografie geassocieerd werd. De initiële bepalingen van het Nederlands strafwetboek werden uitgebreid, en aangevuld ook met een speciaal verbod dat op het jeugdig publiek beneden de achttien jaar betrekking had.

De auteur laat daarbij een aantal beschouwingen aansluiten over de interpretatieproblemen die zich bij de toepassing van de strafwet ter zake stellen. En vanzelfsprekend is het probleem nummer één de onoverkomelijke twistvraag welk handelen dan beteugeld dient te worden als de wetgever een reeks hande-

lingen viseert waarvan de identificatie zich voor een deel aan de objectiveerbaarheid onttrekt. Pornografisch materiaal wordt immers in de wet omschreven als: geschriften, afbeeldingen en voorwerpen die 'aanstotelijk voor de eerbaarheid' zijn. Doch waar ligt de grens, en wie zal, krachtens wie of wat, deze grens gaan trekken? Dat de rechtsonderzekerheid groot is, ligt in zulke wetgeving zelf ingebakken.

De verandering in het zedelijk klimaat leidde in 1979 tot de indiening van een wetsontwerp (of wetsvoorstel ? in een eenzelfde alinea wordt dit wetgevend initiatief tweemaal een wetsontwerp en driemaal een wetsvoorstel genoemd - cfr. p. 30), dat ten aanzien van pornografische communicatie vrij permissief is in vergelijking met de bestaande wetgeving. Het is dit ontwerp dat nu blijkbaar ter discussie staat in Nederland en dat, merkwaardig genoeg, na een vlotte afhandeling in de Vaste Commissie voor Justitie van de Tweede Kamer, maar niet verder afgehandeld raakt in het parlement. De auteur schrijft deze opvallende vertraging vooral toe aan de vrouwenbeweging, waarvan hij immers stelt dat ze met succes laat gelden dat pornografie wel degelijk schadelijk is, dat de produktie van pornografie met allerlei misstanden gepaard gaat en dat pornografie discriminerend is tegenover de vrouw. Of deze bezwaren wel opgaan, wil de auteur dan verder onderzoeken, goeddeels door zich op de bevindingen van het empirisch onderzoek te beroepen.

Wat dan de kern van het betoog had moeten worden, namelijk de synthese van de wetenschappelijke kennis van de effecten van de pornografische communicatie, is er helaas de ondergraving van geworden. Niet omdat de wetenschappelijke bevindingen de gewenste empirische uitgangspunten niet leveren voor het normatief standpunt van de auteur, dat overigens van bij de aanvang al voelbaar is, doch omdat de auteur met de weliswaar schaarse en ook disparate gegevens die het onderzoek heeft opgeleverd, danig onwetenschappelijk omspringt. Had de opzet tot een exemplarische wetenschappelijke begeleiding van wetgevend werk kunnen leiden, de uitwerking ervan is een toonbeeld geworden van hoe de 'wetenschappelijke' voorlichting van de wetgever juist *niét* dient te geschieden. Het kwestieuze hoofdstuk over het 'sociaal wetenschappelijk onderzoek naar de effecten van pornografie', dat méér dan de helft van het boek beslaat, mist de minimale rigiditeit van een wetenschappelijke tekst en staat bol van de onzindelijke redeneringen en formuleringen. Het is gewoon onbegonnen werk dit allemaal te gaan etaleren; ik zal me beperken tot enkele sprekende aanwijzingen.

De effecten die de confrontatie met pornografie ('materiaal dat op de een of andere wijze een uitbeelding van seksualiteit geeft en (mede) ten doel heeft seksueel op te winden' - p. 39) teweegbrengt, worden volgens de auteur theoretisch op twee tegengestelde wijzen voorspeld. Volgens de catharsis-theorie functioneert de omgang met pornografie als een uitlaatklep en betekent de consumptie van pornografie ('bijvoorbeeld het zien van een verkrachtingsfilm') dus een ontlasting voor de consument, waardoor bij deze de neiging afneemt om het pornografisch uitgebeelde gedrag ook zelf daadwerkelijk te beoefenen. Volgens de sociale-leertheorie echter *leren* de mensen het gedrag dat hun vertoond wordt en zullen ze 'onder omstandigheden' (d.w.z. als het uitgebeelde gedrag als positief werd voorgesteld en ervaren, als het ook opwindend was en als het daarenboven

aansluit bij de eigen praxis) dit gedrag ook daadwerkelijk (willen) beoefenen. Voor wat de effecten op korte termijn betreft, zou de sociale-leertheorie een adequater beeld van de werkelijkheid geven. Laat ons nu eens één en ander bekijken.

De sociale-leertheorie voorspelt niét direct dat de consumptie van pornografie de consument tot beoefening (tot imitatie) van het modelgedrag brengt. De auteur schrijft dit ook uitdrukkelijk: 'Het is duidelijk dat het te simpel is om hier ook direct een navolgingsgedrag uit af te leiden. Er zijn dan ook nog verschillende factoren in het spel die bepalen of men het geleerde gedrag in praktijk zal brengen' (p. 40). Het pratikeren gebeurt onder de 'omstandigheden' die hierboven al werden opgesomd. Kennisname van het modelgedrag kan uiteraard op zich niet de imitatie van het gedrag produceren. Doch wat lezen we amper twee bladzijden verder? 'De sociale leertheorie voorspelt dat men *als gevolg van het kennismaken van pornografie* waarschijnlijk over het daar afgebeelde gaat fantaseren, er positiever over gaat denken en er zich naar gaat gedragen, *omdat men de gedragsmogelijkheden heeft geleerd*' (p. 42, cursivering toegevoegd). En op p. 72 heet het 'dat ook wat betreft de effecten van geweldsuitingen de sociale leertheorie de meeste voorspellende waarde heeft. Vooral de effecten op het gedrag zijn onderzocht en daarvoor geldt dat *het zien van agressie agressiefgedrag bevordert*' (cursivering toegevoegd). Helemáál ontspoord raken we dan op p. 73, waar de auteur schrijft: 'Nu de sociale leertheorie de effecten van pornografie op volwassenen en de effecten van geweldsuitingen op jeugdigen betrekkelijk juist lijkt te voorspellen, is het redelijk om te veronderstellen dat de sociale leertheorie ook de effecten van pornografie op jeugdigen het beste voorspelt', en vier zinnestukjes verder staat dan: 'Of de sociale leertheorie bij jeugdigen daadwerkelijk werkt (of er ook een navolgingsdrang uit voortvloeit) kan mijns inziens betwijfeld worden' (p. 73). Zulke kronkels kan zich zelfs een eindejaarsstudent in zijn licentiaatsverhandeling niet permitteren.

Op p. 42 lezen we: 'De catharsis-theorie voorspelt (...) dat de fantasie, de attitudes en denkbeelden en het gedrag zich niet zullen richten naar die pornografie, maar dat de neigingen daartoe juist minder worden als gevolg van de 'ontlading', die het kennismaken van pornografie teweegbrengt'. Primo, wat kan een auteur zoal niet bedoelen als hij het heeft over de neiging van, bijvoorbeeld, de attitudes om 'zich te richten naar de pornografie'? (In het schema dat bij deze tekst gaat, is er sprake van zich richten *op* de pornografie, doch dat brengt niet veel soelaas. Het taalgebruik is op vele plaatsen — het weze nu eens door een Vlaming ter attentie van een Nederlander gezegd — ronduit ondermaats). Secundo, hoe consistent is zo'n uiteenzetting wel, als enerzijds met woorden beweerd wordt wat anderzijds met een schema genegeerd wordt (namelijk: dat volgens de catharsis-theorie de attitudes en de denkbeelden van de consument van pornografie 'zich gaan richten op' of 'naar' die pornografie)?

Een vraag die de wetgever sterk aanbelangt, is de vraag naar het effect van de vrije circulatie van pornografie op de omvang van de seksuele criminaliteit. Het onderzoek is hierover niet eensluidend: enerzijds werd bijvoorbeeld in Denemarken een *daling* gerapporteerd van de aangifte van de zwaardere seksuele delicten nadat de wetgeving inzake pornografie er geliberaliseerd was, doch anderzijds liet een andersoortige berekening een *stijging* zien van deze aangifte.

Ook voor Zweden, de Verenigde Staten, Engeland, Nieuw-Zeeland en Australië zou gelden dat 'daar steeds een lichte stijging (optrad) in (het aantal) aangegeven aanrandingen en verkrachtingen, nadat pornografie er (was) vrijgegeven' (p. 62). Terecht relateert de auteur de betekenis van deze bevindingen, door erop te wijzen dat hogere aangiftecijfers nog niet meteen een grotere criminaliteit indiceren: de ruimere verspreiding van pornografie kan *correleren* met een grotere aangifte van seksuele delicten, doch dit betekent nog niet dat deze delicten zelf toenamen en dat, zo ze al toenamen, zulke toename ook nog door de verruiming van de agressief pornografische communicatie werd veroorzaakt. Inderdaad, méér nog in de seksuele sfeer dan in minder intieme levensferen is de aangifte van delinquentie geen betrouwbare graadmeter voor deze delinquentie zelf. Akkoord dus met de auteur als hij schrijft: 'De statistieken behoeven de werkelijk gepleegde criminaliteit in het geheel niet te weerspiegelen' (p. 62).

Maar nu ook drie opmerkingen daarbij.

1. De auteur besluit: 'Gefundeerde conclusies zijn er daarom naar mijn mening nauwelijks te trekken uit dergelijk onderzoek' (p. 62). Herhaaldelijk ontwikkelt hij een gedachtengang volgens dit stramien: hij etaleert in extenso de onderzoeksbevindingen, om deze dan achteraf op methodologische gronden van de tafel te vegen. Dit laatste is uiteraard zijn kritisch recht, doch ik zie niet in waarom hij telkens eerst zo uitgebreid inhoudelijk ingaat op de onderzoeksresultaten, als hij deze op grond van methodologische reserves niet accepteert. Waartoe dienen dan al die gegevens waarmee hij de lezer (de wetgever?) opzadelt?

2. Hoewel er naar zijn mening 'geen gefundeerde conclusies uit dergelijk onderzoek te trekken zijn', schrijft de auteur: 'De enige conclusie die men naar mijn mening uit het hier behandelde' — let op, het is nauwelijks te geloven — '*(en eventueel nog te verrichten)* veldonderzoek kan trekken is dat, wat lange tijd als een soort mythe gegolden heeft — *wettelijke vrijgave van pornografie zou samen gaan met een vermindering van seksuele criminaliteit* — *niet als vaststaand kan worden aangemerkt*' (p. 62, cursivering toegevoegd). Als de beweringen van de auteur de enige conclusies vormen die ooit nog uit het onderzoek zullen kunnen getrokken worden, waarom is hij dan in godsnaam aan zo'n studie begonnen? Dat de hele opzet iets weg heeft van een doorgestoken kaart, moge misschien ook blijken uit de denigrerende opmerking dat het namelijk 'de sociale wetenschappen nog nooit gelukt (is) de menselijke werkelijkheid echt te doorgronden en dat (dit) nu wederom het geval blijkt te zijn met dit bepaalde onderwerp' (p. 80). Als de sociale wetenschappen zo weinig vertrouwen inboezemden, waarom ging de auteur er dan bij te rade? Maar nog afgezien daarvan, laten we de gedachtengang eens samenvatten. Wat zegt de auteur per slot van rekening? Dat in alle landen waar omtrent deze materie onderzoek gedaan werd, de wettelijke vrijgave van pornografie blijkt te correleren met een stijging van de aangiften van de zwaardere seksuele criminaliteit (verkrachting en aanranding), en dat het enige dat men daar ééns en voor altijd kan uit besluiten, is: dat de vrijgave van pornografie niet noodzakelijk met een vermindering van de seksuele criminaliteit gepaard gaat. Wat een tendentieuze gekronkel! En trouwens, wat blijft er nog over van de 'overtuigende ondersteuning van de sociale leertheorie ten aanzien van de effecten van agressieve pornografie, waarbij het gaat om uitbeeldingen waarin fysiek geweld daadwerkelijk of als dreigmiddel gebruikt wordt om een vrouw

tot seksueel contact te dwingen' (p. 59). Elk verder woord van commentaar is er hier nodeloos aan versleten.

3. Lezen we enerzijds op p. 62 dat de hogere aangiftecijfers voor verkrachting en aanranding niet direct een effect van pornografie op de seksualiteit uitdrukken, op p. 69 vergast de auteur ons op de propositie dat 'Indien pornografie een zeer belangrijke veroorzakende factor voor gedrag zou zijn' — het gaat over crimineel seksueel gedrag — '(men dat) vermoedelijk wel in de aangiftecijfers (zou) terugvinden'.

En wat vindt men hiervan: '(...) bovendien is de consumptie van pornografie vrij algemeen. De meeste mensen zijn wel eens met pornografie in aanraking gekomen. Een omvangrijke minderheid blijkt regelmatig consument' (p. 69)?

Het wordt mij te moede, ik stop er dus mee. Hoef ik eraan toe te voegen dat de auteur de degens nog kruist met de vrouwenbeweging in zijn verdediging van het 'hangende' permissieve wetsontwerp? Het kost hem gewis niet veel moeite om die nochtans zo vermaledijde onderzoeksbevindingen in te roepen als hij het erop aanlegt de argumenten vóór de strafbaarstelling van pornografie te ontzenuwen. En tegen de strafbaarstelling laat hij dan pleiten: de bescherming van de vrijheid, de vrees dat er een kwalijk riekende zwarte markt zou kunnen ontstaan, en ... de overbelasting van het justitieel apparaat.

Het is spijtig. De auteur heeft met zijn boek de wetgever geen dienst bewezen. En de sociale wetenschap? Ze verdiende beter.

L. Vandekerckhove

Raas, K., Het rechtvaardigheidsconcept van John Rawls. Een verkenning in de constructivistische etisch-politieke wijsbegeerte, Antwerpen, Kluwer, 1984.

Deze studie wijkt af van de talloze publikaties over Rawls doordat zij zich niet zo zeer bezighoudt met de detailproblemen opgeworpen door Rawls' theorie (vooral dan die rond het verschilbeginsel) maar integendeel de theorie als geheel, de globale constructivistische benadering van het probleem van de rechtvaardigheid ondervraagt. Dit is o.i. de enige filosofisch echt interessante benadering omdat zij toelaat door te stoten tot de veronderstellingen van het werk dit vele critici stilzwijgend voorbijgaan; een situatie die aanleiding heeft gegeven tot talloze misverstanden. Op geen enkel ogenblik mag een filosoof immers uit het oog verliezen waar het in de sociale rechtvaardigheid om gaat en wat filosofisch nadenken over dit probleem betekent. Alleen een dergelijke reflectie laat toe het werk van Rawls te analyseren vanuit en te situeren binnen de globale politiek-sociale problematiek en maakt een confrontatie mogelijk met andere probleemstellingen rond rechtvaardigheid. Vooral deze laatste confrontatie maakt een belangrijk gedeelte van deze studie uit.

Na in een inleiding Rawls' theorie gesitueerd te hebben binnen de westerse traditie, wordt, in een eerste deel, ingegaan op de substantiële aspecten van Rawls' theorie. Daarbij wordt aandacht besteed aan de noties 'basisstructuur van de maatschappij' en 'circumstances of justice'. Dit leidt resp. tot een confrontatie met Nozick en Marx. In datzelfde eerste deel wordt verder aandacht besteed aan Rawls' benadering van de menselijke natuur, waarbij vooral de priori-